

ALEKSANDAR MATKOVIĆ

O SPEKULATIVNOM REALIZMU

U tekstu se prikazuju osnovni stavovi spekulativnog realizma, kao i razvoj autora koji su doprineli njegovom stvaranju. Počevši od konferencije na Univerzitetu Goldsmits 2007. godine, novi realizam je udario temelje nastojanju da se ponovo otvori mogućnost mišljenja stvarnosti po sebi. Tu su se sastali četiri mislioca koji će oblikovati njegov dalji razvoj: Rej Brasije, Kenten Mejasu, Grejem Harman i Ian Hamilton Grant. Uprkos različitosti njihovih projekata, reč je o pravcu koji cilja da premosti jaz između analitičke i kontinentalne filozofije, i čija se osnova sastoji u kritici korelacijonizma, u pogledu učenja da je nemoguće izaći iz kruga mišljenja i bića. U tekstu se trasiraju načini na koji se ova kritika ostvarila kod pomenutih autora, kao i prospekti u kojima ona otvara mogućnost daljeg razvoja novog realizma.

Ključne reči: Brasije, Grant, Harman, korelacija, Mejasu, realizam, spekulativni realizam.

Ime spekulativnog realizma prati jedna nedorečenost: dok se sinteza spekulacije i realizma pojavljuje kao kontrast realističkoj struji mišljenja, sam naziv nastaje tek na rubu projekta koji označava. Ime koje je 2007. Rej Brasije upotrebio kao zajednički označitelj za nekoliko bliskih projekata, smatralo se pukim nazivom koji pokriva nesamerljive razlike. Međutim, upravo u tom imenu i jeste suštinska novina ovog projekta. U imenu spekulativnog realizma krije se nastojanje da se pokaže mogućnost mišljenja stvarnosti po sebi.

Spekulativni realizam je nastao 2007. u Londonu, na skupu održanom na Univerzitetu Goldsmit. Predložak ove konferencije bili su radovi Kentena Mejasua, Reja Brasijea, Grejema Harmana i Ijana Hamiltona Granta. Ujedno, bila je to jedina prilika u kojoj su se ova četvorica teoretičara našla zajedno i učestvovala u javnoj raspravi, iako se njihova dela prepliću na različite načine. Tekst sa ovoga skupa, uključujući i diskusije, preveden je u celine. Ono što spaja rečene teorijske perspektive jeste zajednički epistemološki poduhvat koji nije isključiv i koji se ne nalazi ni sa jedne strane podele na kontinentalnu i analitičku filozofiju. Naprotiv, snaga spekulativnog realizma

- 10 je u njegovom širokom i višeslojnom teorijskom opsegu, u tome što ističe potrebu za konceptualnom produkcijom nasuprot komentatorskom stilu mišljenja i takozvanoj „citatologiji”, te u tome što propituje osnovne kategorije savremene kontinentalne i analitičke filozofije. U tom smislu, korene novog realizma možemo pronaći u njegovom dijalogu sa misliocima poput Kanta, Šelinga, Huserla, Hajdegera, te Vajtheda, Čerčlandovih i Lariela, sve do Levinasa, Latura, Zubirija, Deleza, Badjua i tako dalje. Ali šta je zapravo spekulativni realizam? Ukoliko bismo pokušali da govorimo o zajedničkim nastojanjima četvorice autora, morali bismo da uzmemo u obzir način na koji se njihovi teorijski naponi, uprkos razlikama, međusobno prepliću kada je reč o ispitivanju uslova mogućnosti mišljenja stvarnosti nezavisne od samog mišljenja.

Srž celokupnog poduhvata zasniva se na onome što Kenten Mejasu, teoretičar na koga se uglavnom oslanjaju projekti ostalih spekulativnih realista, naziva *korelacionizmom*. *Korelacionizam* predstavlja glavnu tačku napada realista – on označava stanovište prema kojem je nemoguće govoriti o bilo kakvoj stvarnosti koja bi bila izvan mišljenja, i nije moguće ništa reći ni o kakvom apsolutu budući da se on može smatrati posledicom mišljenja koje ga postavlja. Drugačije rečeno, prema Mejasuu, *korelacionizam* sažima istorijske prigovore svakom realizmu u jednu logičku formu po kojoj je nemoguće izbeći korelaciju *mišljenja* i *bića*. Struktura Mejasuovih argumenata dovodi u pitanje samu korelaciju. Reč je o radikalnoj subjektivaciji antirealizma: prema korelacionizmu nijedna realistička teza ne može imati nikakav značaj, pošto se ne može probiti iz korelacionističkog kruga. A u korelacionistički krug realizam zapada jer nastoji da istovremeno postavi i mišljenje i ono što je nezavisno od njega, čime zapada u protivrečnost. Ukratko, protivrečnost je u tome da se misli ono nemišljeno. Međutim, protiv ovakvog stanovišta Mejasu pruža niz složenih protivargumenata koji ciljaju najpre na to da se pokažu slabosti u samom korelacionizmu: da se korelacija, iako podriva mogućnost govora o apsolutu, i sama ispostavlja kao apsolutna, budući da tvrdi da sve što se može misliti jeste samo korelacija. Potom, budući da korelacija zapada u protivrečnost, pokazuje se da je nemoguće misliti samu korelaciju kao nužnu, već samo kao *kontingentnu*. Otuda sledi i ogroman teorijski rad kojim je Mejasu tematizovao osnovno ishodište onoga što naziva *spekulativni materijalizam*, kao i osnovni pojam na kojem on počiva: *apsolutnu nužnost same kontingencije*. Na taj način se na osnovu principa neprotivrečnosti i dovoljnog razloga, prema Mejasuu, spekulativno otvaraju mogućnosti *le Grand Dehors*, da upotrebimo njegov izraz, Velike Spoljašnjosti spekulativnog materijalizma – postojanje materijalističkog apsoluta. Značaj ovakve postavke je u tome što ponovo otvara i načinje probleme za koje se smatralo da su uveliko rešeni. Odazivajući se pozivu Alena Badjua – Mejasuovog učitelja, mislioca događaja i kontingencije – da se kao meta preokreta izabere više Kant nego Platon, spekulativni realizam dovodi u pitanje razliku između prirodnih i subjektivnih

zakona, razliku koja se zasniva na kritici kantovskog subjekta. Budući da je jedina nužna stvar upravo kontingencija, ne postoje nikakvi večni zakoni – njihova relativna temporalna stabilnost nije garant njihove nužnosti. Utoliko se otvara problem vremena – kod Mejasua vreme predstavlja *Surchaos*, Nadhaos, kojim se objašnjava nužna bezrazložnost svih stvari. Ovde je preveden kratak Mejasuov rad pod nazivom „Spekulacija, korelacija, metafizika”, u kojem se prikazuje osnovni put kojim se od kritike korelacionizma stiže do tematizacije materijalističkog apsoluta i nužnosti kontingencije.

Kod Grejema Harmana pitanje vremena dobija bitno drugačiji oblik. Vreme je večiti *metabolein* između različitih stanja oruđa u Hajdegerovom smislu; drukčije rečeno, kod Harmana je reč o janusovskoj ontologiji u kojoj je vreme uvek istovremeno i *stasis* i ekstaza, razapeto između površnosti bića u odnosu s drugim bićima, s jedne strane, i samog bića kao sklopa svojstava koje je večito povučeno, koje je u većitoj senci, s druge strane. Stoga će i Harman govoriti o okazionalizmu i problemu „namesničke” uzročnosti, dok u Mejasuovom sistemu uzročnost u potpunosti nestaje. U oba slučaja *nomos* se povlači pred hronološkom moći kontingencije, a problem uzročnosti dobija pretežno negativan predznak. U tom smislu spekulativni realizam rehabilituje probleme konceptualizacije i ponovo postavlja pitanje odnosa predstavljanja i onog Realnog, u okvirima u kojima Kant nije viša dominantna pozadina. U slučaju Harmana koji dolazi iz fenomenološke tradicije (Huserl, Levinas, Hajdeger itd.) ovaj problem se razvija na naizgled radikalno antifenomenološki način – o svesti se govori kao o objektu. Međutim, iako se u filozofiji usmerenoj ka objektu primat fenomenološke svesti gubi i nestaje, on se ne ukida, nego predstavlja samo deo fenomenološke ontologije koja se zasniva na sudelovanju objekata. Objekat u Harmanovom smislu ima širok spektar značenja: reč je o onome što on naziva *flat ontology*, ravnom ontologijom objekata, u kojoj svako biće predstavlja objekt s vlastitim svojstvima koja se nikada ne iscrpljuju u njegovim odnosima s drugim objektima. Upravo je Realno ono što ostaje van svakog odnosa, što ostaje bez ikakvog efekta. U tom smislu je interesantno i pitanje relacionizma: prema Harmanu i sam odnos između objekata nije nikada definitivan, nego predstavlja još jedan objekt. Time se ne daje nikakva metafizička privilegija nekoj određenoj vrsti objekta, već se fokus premešta na način na koji oni postoje izvan razlike za nas i po sebi. Svet predstavlja totalnost objekata u kojem primat nema niko. Stoga je svoje uloge morala da se odrekne ključna hajdegerovska figura – sam *Dasein*. U ovom izboru prevedeno je poglavlje iz ključne Harmanove knjige *Tool-Being*.

Treći učesnik konferencije je Rej Brasije. Iako se njegovo stanovište menjalo od afirmacije spekulativnog realizma do sve većeg udaljavanja od njega, tekst koji je ovde preveden prikazuje osnovne motive njegovog stanovišta započetog u knjizi *Nihil Unbound*. On razrađuje odnos filozofije i

- 12 nauke, kritikuje neurofilozofiju i, što je najbitnije, razvija nihilizam i problem čovekovog samorazumevanja. Brasije opisuje svoj projekat kao nastavak prosvetiteljstva, kao pokušaj da se prirodna istorija razdvoji od kulture kako bi se došlo do onog Realnog. Nihilizam je nužna posledica ovako postavljenog projekta i u njemu postoje mogućnosti za nekorelacionističku spekulaciju, onu koja se nalazi izvan razlike empirijsko–transcendentalno, budući da je ono Realno indiferentno prema modusima iskustva. U tom smislu kod Brasijea se nihilizam prikazuje kroz naučni razvitak koji nužno podjarmljuje sliku što je čovek ima sam o sebi na osnovu smisla i predstave. Svrha govora o nihilizmu jeste u tome da se ta predstava dovede u pitanje, te otuda Brasije tematizuje i Selarsovo razlikovanje naučne i manifestne slike čoveka kako bi, potom, razgradio manifestnu sliku oslanjajući se na konceptualne (ne)mogućnosti njene reprezentacije. Ovde smo uključili prvo poglavlje pomenute knjige *Nihil Unbound*, koja počinje kritikom ljudskog samorazumevanja.

Četvrti mislilac koji je uticao na formiranje spekulativnog realizma je Ijan Hamilton Grant. Reč je o teoretičaru čiji je rad usredsređen na Šelinga. S jedne strane, Grant prikazuje *Naturphilosophie* ne kao fazu već kao osnovu Šelingovog mišljenja, dok je, s druge strane, reč o čitanju Šelinga sa aspekta materijalizma i delezovskog vitalizma. Stoga ključni potez predstavlja produblјivanje odnosa između prirode, kao onoga što proizvodi, i njenih proizvoda, od kojih je za realistička stanovišta najbitnija svest. Prema Grantu, kod Šelinga se sile prirode, budući da su ontološki jedinstvene, mogu razlučiti tek epistemološki. Njihovo razlikovanje moguće je u mišljenju isključivo ukoliko ono samo opstoji u zavisnosti od njih; njihova diferencijacija je primordijalna, a ne derivativna, jer se razlikovanje sprovodi u svesti, a ne od svesti. Ovo je moguće dokazati samo ukoliko se pokaže da materija nije inertna, odnosno ukoliko se ocrta geneza odnosa svesti i materije kod Šelinga. Stoga ovde nije reč o tome da se pokaže kako su granice transcendentalnog mišljenja logičke i apstraktne, već se one kod Šelinga postavljaju i u sferu fizičkog – reč je o *fizičkoj transcendentalnosti*. U temat smo uvrstili odeljak iz Grantove knjige *Philosophies of Nature After Schelling*, u kom se obrađuje odnos znanja i bića kod Šelinga. Ili, rečima samoga Šelinga: „Ono što misli u meni, izvan mene je.”

Spekulativnom realizmu je svojstvena i sasvim drukčija geografija mislilaca; više nije reč o vremenski i prostorno bliskim krugovima ljudi ili školama, već o elektronskoj umreženosti. Na rasprostranjenost spekulativnog realizma unutar obrazovnih institucija i izvan njih umnogome je uticao filozofski *networking* u raznim varijantama. Važno je istaći da se broj i sadržaj debata mogu objasniti i činjenicom da je mnoštvo radova na koje one upućuju izdato pod *creative commons* licencom koja ne ograničava raspodelu. Dalje, upravo iz ovih diskusija nastala je čitava intelektualna infrastruktura koja se i dalje razvija. Tu, pre svega, mislimo na časopise poput *Collapse*, *Pli*, *Speculations*, zbornik radova *The Speculative Turn* itd., dok je na našim pro-

storima o njima nedavno pisao *Quorum* iz Hrvatske¹. Takođe, većina rasprava odigrala se u tzv. blogosferi. To su blogovi poput: *k-punk*, *An und für sich*, *Larval Subjects*, *Deontologistics*, potom blog *Object-Oriented Philosophy*, koji uređuje sam Harman, potom *Naught Thought* – i naročito *Speculative Heresy*, internet stranica koja predstavlja ključno mesto na kojem se mogu naći elektronski dostupni gotovo svi bitniji tekstovi koji se odnose na spekulativni realizam. Ovde je reč o radovima i diskusijama, koje su od ključne važnosti uzevši u obzir heterodokсну prirodu spekulativnog realizma. Višeslojna priroda novog realizma ogleda se i u recepciji njegovih ideja. Ona već uveliko teče ne samo izvan akademskih krugova, nego i izvan filozofije uopšte – u arhitekturnim, pozorišnim, kustoskim, teološkim itd. krugovima. Jasno je da razvoj realističkog stanovišta nije teкао uravnoteženo, niti bez međusobnih protivrečnosti, poput distanciranja Brasijeja i Mejasua od imena spekulativni realizam. Razilaženja bi, međutim, valjalo razumeti pre kao svojevrsno restrukturiranje nego kao raspad. Novi realizam danas je već uveliko prevazišao svoju četvorostruku autorsku strukturu koja se okupila pod tim imenom – s jedne strane, Harman razvija vlastitu ontologiju koju su dalje razrađivali filozofi poput Levija Brajana, Timotija Mortona, Ijana Bogosta i drugi, dok se Brasije okrenuo analitičkoj filozofiji i uključio se u struju kojoj pripada i mlađa generacija mislilaca poput Pita Volfendejla. Ovim je već otvorena mogućnost da se ozbiljno shvati govor o prognozi nove, „druge faze“ spekulativnog realizma, koja je zasad tek u začetku i koja čeka recepciju.

Aleksandar Matković

ON SPECULATIVE REALISM

Summary

The article presents the basic premises of speculative realism, as well as the development of the authors who contributed to its creation. Beginning with the Goldsmiths conference in 2007, the new realism laid the foundation of an effort to re-open the possibility of thinking of reality in itself. This was the point of gathering for four thinkers who will shape its future development: Ray Brassier, Quentin Meillassoux, Graham Harman and Iain Hamilton Grant. Despite the diversity of their projects, they converge in an effort to criticize correlationism, the doctrine which states that it is impossible to break the circle of thinking and being, simultaneously bridging the gap between analytic and continental philosophy. The article traces the ways in which this criticism was made by the mentioned authors, as well as prospects in which it opens up the possibility of further development of the new realism.

Key words: Brassier, Grant, Harman, correlation, Meillassoux, realism, speculative realism.

¹ Korisno je pomenuti da su ovde na hrvatskom dostupni prevodi sledećih tekstova: Ray Brassier, „Likvidirati čovjeka jednom zauvijek“, Quentin Meillassoux, „Žalovanje u dolasku, bog u dolasku“, te intervju – Graham Harman, „Užasi realizma“, u: *Quorumu*, godina XXVI, br. 5–6/2010. Takođe, u pripremi je i prevod Mejasuove knjige *Après la finitude*.